

Az ukrán politikai válság néhány oka és a múlt felhasználása az orosz–ukrán kapcsolatokban 2014-ben

Tanulmányom témája a jelenlegi ukrán politikai válság elemzése, különös tekintettel Délkelet-Ukrajnára, amely a Régiók Pártjának fő gazdasági és politikai bázisa több mint egy évtizede, és amely a politikai zavargások melegágyává vált, miután a megbukott elnök, Viktor Janukovics 2014. február 22-én elmenekült az országból.

A kialakult helyzet elemzése még korai stádiumban van, és az eset számos vonatkozásával eddig nem foglalkoztak a kutatók. Tanulmányomban az alábbiakat vizsgálom: a jelenlegi ukrán politikai válság okai; a mai ukrán politikai modell; a regionális sokszínűség és annak felhasználása az ukrán politikában; az összehasonlító mítoszlekezeltek politikai célokra történő felhasználása.

Gazdasági okok

A Szovjetunió 1991-es szétesése után fájdalmas és óriási társadalmi és emberi költségekkel járó átmenet következett be az állam által irányított gazdaságból a piacgazdaságba az 1990-es évek elején. Ezt követte egy exportorientált gazdasági modell kiépítése Leonyid Kucsma elnöksége idején (1994–2004). Ukrajna talált magának egy gazdasági rést a világpiacon mint a fekete- és színesfémek, fegyverek, gépipari berendezések és vegyipari termékek (elsősorban műtrágya) beszállítója.

Ezen iparágak túlnyomó többsége Délkelet-Ukrajnában koncentrálódik, és az ukrán oligarchák tulajdonát képezi. Közéjük tartoznak: Rinat Ahmetov (System Capital Management: fémipar és szénbányászat), Viktor Pinczuk (Interpipe Group: fémipar), Dmitro Firtas (Group DF holding: vegyipar), Serhij Taruta (Donbassz Ipari Unió: fémipar), Ihor Kolomojszkij (Privatbank, fém-és vegyipar, DnyiproAvia, Aerosvit), Olekszandr Jaroszlavszkij (Development Construction Holding: vegyipar, Avia Harkiv).

A fém- és vegyipari üzemek nagy mennyiségű földgázt használnak, amelyet Oroszországból exportálnak. Ez kiszolgáltatja az ipart – és persze az oligarchákat – a gázáraknak és a Gazpromnak.

Az oligarchák döntő többsége soha nem fektette be az egyébként óriási profitot termelő ukrán ipar modernizálásába. Ugyanakkor csaknem mindegyik oligarcha eszközölt külföldi befektetéseket a fém- és vegyiparba valamint a hajóépítésbe – általában az EU új tagállamaiban. Az általuk felépített birodalmakat így igencsak súlyosan érintik a lehetséges nyugati szankciók, mint ahogyan az megtörtént Dmitro Firtassal a jelenlegi politikai válság idején. A növekvő kínai iparral való verseny és a gázáremelkedés miatt a 2008-as gazdasági válság óta csökkentek az ukrán fém- és vegyipar bevételei. A globális élelmiszer-piacon bekövetkezett áremelkedés vonzóbb befektetési célpontnak jelölte ki a mezőgazdaságot. Ez a jelenlegi trend egy új oligarcha megjelenését hozta el Ukrajnában, Petro Porosenkóét (Rosen Ltd), akit megtalálunk a Majdan vezetői között, és aki most a legnépszerűbb elnökjelölt az országban (2014 áprilisában 48 százalékos támogatottsággal).

Az üzemek többsége – kivéve a fém- és vegyipart és a katonai üzemeket – csökkentette a termelést. A magas munkanélküliség Ukrajna minden tartományában közel 5 millió állampolgárt készítetett arra, hogy külföldön keressen munkát – az EU-ban és Oroszországban, elsősorban Moszkvában és Tyumen területén, ahol az építőiparban, illetve az olaj- és gáziparban tudnak elhelyezkedni. Az eredmény az, hogy ukránok milliói függnek a külföldi gazdasági, kulturális és politikai hatásoktól.

Politikai modell

Amikor az állami vállalatok privatizációja befejeződött, a Kommunista Párt elvesztette uralkodó pozícióit Délkelet-Ukrajnában az 1999-es és a 2002-es választásokon. Ez teret nyitott az 1990-es évek végén Donyeckben alapított Régiók Pártjának, amelyet az oligarchák támogattak, és amely átvette a vezető szerepet a Kommunista Párttól. Az egypártrendszeri modell azonban nem változott, mintha Délkelet-Ukrajnában a Szovjetunió óta megállt volna az idő. A Doni-medencében – ez a donyecki szénmedence, amely magában foglalja Donyeck és Luhanszk tartományokat – a Régiók Pártjának túlsúlya vált általánossá. Ez a két tartomány képezte a fő bázisát a Viktor Janukovics vezette Régiók Pártjának, akit Kucsma ukrán elnök 1997-ben kinevezett Donyeck kormányzójának, majd 2002-ben miniszterelnöknek.¹

Másképpen alakult a politikai térkép Ukrajna nyugati tartományaiban az 1990-es évek elejétől, Közép-Ukrajnában pedig a 2000-es évektől: itt a magukat „nemzeti demokrataként”, „nemzetiként” és „közép-liberálisokként” definiáló pártok kerültek előtérbe. Mindazonáltal az 1990-es

évek végétől az ukrán pártok az oligarchák politikai lobbijaikká alakultak, amelyek fő célja az volt, hogy ellenőrizzék és kiszipolyozzák az állami költségvetést és az állami tulajdont. A mai ukrán pártok között egyszerűen nem lehet olyan pártot találni, amely megfelelné a bal- és jobboldal, liberális és konzervatív hagyományos politológia kritériumainak. Mindegyik párt egy olyan vezető köré szerveződik, aki kőkemény támogatást kap egy oligarchától vagy oligarchacsoporttól. Mindegyik párt populista retorikát használ. Egyik sem egy adott társadalmi csoport képviselőjére jött létre, hanem regionális identitásokat takar. Még maug az ukrán politikusok is inkább „politikai erőkről”, semmint „politikai pártokról” beszélnek, amikor az ukrán politikacsinalást ecsetelik.

Ha Kucsma elnök (1994–2004) egy olyan ukrán politikai rezsimit hozott létre, amelyet autokratikusnak tekinthetünk, akkor a 2004-es „narancsos forradalom” után az ukrán politikai színtér csatatérre vált két rivális oligarchafrakció között, amelyeket a két leginkább kiemelkedő politikus, Viktor Janukovics és Julia Timosenko vezetett – mindkettő az USA-tól és Oroszországtól kérve segítséget. Végül Viktor Janukovicsnak sikerült egyesítenie az oligarchák többségét és erőforrásait a Régiók Pártjának zászlaja alá, és 2010-ben megnyerte az elnökválasztásokat. Hatalomra kerülve megkísérelte visszaállítani Kucsma autokratikus hatalmi modelljét, és 2011-ben bebörtönözte Timosenkót. Mivel azonban Janukovics a legtöbb állami erőforrást a „családnak” nevezett szűk körbe pumpálta (idetartozott mindkét fia, a fiatal oligarcha Szerhij Kurcsenko, a család bankárja, és a miniszterelnök-helyettes Szerhij Arbuzov), az oligarchák többsége elhagyta táborát és az ellenzéki pártokat kezdte támogatni (Batykivcsina, Udar, és a Szvoboda) a kormányellenes tüntetések idején – az úgynevezett „Európai Majdan”² vagy „Euro-forradalom” alatt.

Regionális sokszínűség

A harvardi professzor, Timothy Colton megjegyzése szerint: „A nyugati rész mind az öt alkalommal élesen szemben állt a Délel és a Kelettel.” A középső rész támogatása döntötte el mindegyik alkalommal a választásokat. Egyetlen jelölt sem volt képes támogatást szerezni mind Nyugaton, mind pedig Délkelet-Ukrajnában. Miért? A kérdésre így válaszol a professzor: „Az ehhez hasonló eredmények kijózanító kérdéseket tesznek fel Ukrajna állítólagos pluralizmusát illetően. Ha hihetünk a szavazati statisztikáknak, akkor *a nemzeti szinten megjelenő multikulturalizmus* olyan alapon nyugszik, amelyet nagymértékben meghatároz *a nemzet alatti szinten tapasztalható politikai monokulturalizmus*.”³

A régiók különböző történelmi örökségét, mítoszlekezetét és eltérő kulturális szimbólumrendszerét használják fel a politikusok,

hogy kialakítsanak a közpolitikában egy éles tengelyt „Nyugat”- és „Kelet”-Ukrajna között.

A regionális elitiek az ukrán függetlenség kikiáltása óta fáradhatatlanul manipulálták szavazóikat eme konfrontációs narratíva érdekében, és minden jel szerint a jövőben is ezt fogják tenni. A manipuláció alapjául az szolgál, hogy valóban léteznek kulturális különbségek Ukrajna három része – a Nyugat-, a Közép- és a Délkelet – között. A három makrorégió mindegyikét eltérő történelmi tapasztalatok alakították. Különösen eltér a „kollektív emlékezet” a szovjet korszakról, valamint „a mítoszemlékezet” a távoli múlttól, a társadalmilag konstruált percepció a legtraumatikusabbnak vagy legdicsőbbnek tekintett történeti eseményekről a késő XVI. századtól az 1950-es évek elejéig.⁴

Sok politológus és közértelmiségi a régió földrajzi elhelyezkedésének függvényében tárgyalja a 2004-es és a 2010-es elnökválasztásokat, valamint a 2006-os és 2007-es parlamenti választásokat és a választói preferenciákban bekövetkezett változásokat. Minél nyugatabbra esik egy körzet, annál több támogatója van a „nyugatbarát” politikai erőknek, beleértve Viktor Juscsenko Mi Ukrajnánk pártját és Julia Timosenko blokkját. És fordítva: minél keletebbre megyünk, annál több támogatóra számíthat a Régiók Pártja és Viktor Janukovics.

Ezt az oksági viszonyt hagyományosan az orosz nyelvhez kötik, ugyanis az ukrán nyelvű lakosság szavaz a „narancsra”, miközben az orosz anyanyelvűek a Régiók Pártját és a kommunistákat támogatják. Ezen nézet szerint a nyelv meghatározó tényező a lakosság önmeghatározásában. De a nézet képviselői elfelejtik, hogy a lakosság nagy része kétnyelvű,⁵ és jelentős részük mindkét nyelvet használja, a helyzettől függően. Tehát nem a nyelv befolyásolja döntően a választási preferenciákat és a lakosság önazonosítását.

Kijev lakóinak többsége, kétnyelvű lévén, az orosz nyelvűt használja a mindennapi beszélgetésben. Ennek ellenére ők voltak mind a 2004-es „narancsos forradalom”, mind pedig a 2014-es „európai Majdan” fő támogatói és résztvevői. Miután a megbuktatott elnök, Janukovics elmenekült Ukrajnából, az oroszbarát aktivisták nem tudtak támogatáshoz jutni Délkelet-Ukrajna legnagyobb oroszul beszélő városaiban, mint Dnyipropetrovszk, Zaporizzsja, Krivij Rih, Mikolajiv, and Herszon. Noha Odesszában és Harkivban az oroszbarát erők több kísérletet tettek arra, hogy elfoglalják a kormányzati épületeket és állami hivatalokat, még ezekben a városokban sem tudták megnyerni az orosz anyanyelvű lakosság támogatását.

Nem két nyelv csap itt össze, hanem a múltnak különböző értelmezései, amely narratívákban egy adott nép mint hős és mártír vagy hős és győztes megjelenik.

Mivel Ukrajnában igen nehéz összevegyíteni a Nyugat-Közép és a Délkelet történeti emlékezetét, a múlt különböző, vitatható aspektusait használják fel az egymással versengő politikai-gazdasági erők arra,

hogy fenntartsák a regionális sokszínűséget és biztosítsák maguknak azokat a választókat, akiket az ukrán történelem általuk képviselt változata a legjobban kielégít.

Ha a „mítosz-szimbólum” megközelítést⁶ alkalmazzuk az ukrán esetre, akkor azt látjuk, hogy az országban nincsen közösen kialakított kép Ukrajna múltjáról. Nyilvánvalóan hiányzik egy *közös teremtési mítosz* a két részben. Az *etnikai eredet mítosza* nem érvényes Kelet- és Dél-Ukrajnában. Kétféle mítosz alakult ki a II. világháború *hősi áldozatáról*,⁷ amelyek kölcsönösen tagadják egymást, és teljesen eltér az *aranykorról alkotott mítoszemlékezés*.

Egy soknemzetiségű és regionálisan sokszínű országban a nemzet mint elképzelt politikai közösség nem építhető fel kizárólag az etnikai történelem, etnoszimbolizmus és az ősökkel és az elődökkel való genealógiai kapcsolat hangsúlyozása talaján.

Délkelet-Ukrajnában – Donyeck és Luhanszk tartományok kivételével – az ott lakóknak eltérő képük van Majdanról és a jelenlegi kijevi átmeneti kormányról. Mindazonáltal, túlnyomó többségük alapvető politikai értéknek tekinti Ukrajna területi egységét. Az oroszbarát aktivisták, akiket szeparatistáknak vagy kvázi föderációsoknak lehetne nevezni, jelentős kisebbségben vannak. Ezért van az, hogy a felfegyverzett orosz provokátorok szervezett csoportjai vagy orosz szélsőjobboldali önkéntesek és helyi utcai bandák mindent elkövetnek azért, hogy zavart szítsanak, akár halálos áldozatok árán is, ahogyan azt láttuk Harkivban majdnem minden hétvégén vagy pedig Odesszában május 2-án.

Mivel Donyeck és Luhanszk tartományokban erősen meggyökerezett az egypártrendszeri politikai kultúra és igen erős a regionális identitás, amelyet az ügyes orosz propaganda is maximálisan kihasznál, Majdanra és Janukovics elnök megbuktatására 2014 februárjában sokan a Doni-medencében úgy tekintettek, mint coup d'etatra és közvetlen veszedelemre. Az orosz tévécsatornák masszívan gerjesztették is ezt a félelmet, olyan rémhíreket terjesztve, hogy a kijevi Majdan radikális forradalmárai, akiket Putyin elnök és az orosz újságírók előszere-ttel bélyegeztek „radikális nacionalistáknak”, „szélsőségeseknek”, sőt „fasisztáknak”, arra készülnek, hogy elfoglalják a fenti két tartományt, és kiirtsák azok lakosait, bosszúból az elűzött elnök melletti kiállításukért. Ez magyarázhatja, hogy miért támogatta olyan sok helyi lakos aktívan vagy passzívan a felfegyverzett oroszbarát szeparatistákat, akiket főleg a helyi bűnözők és más marginális elemek közül toboroztak, és akik egy orosz katonai egység 30-40 fegyveresével együtt megtámadták a városházát és a rendőrállomást Szlovjanszkban 2014. április 2-án. A lakosok tudatában mélyen élő történelmi mítoszemlékzettek és regionális sztereotípiák tovább gerjesztették félelmüket egy lehetséges „fasiszta támadástól”, amelyet, úgymond, „Kijev fasiszta hüntája” rendelne el.

Nyilvánvaló erőfeszítések történnek arra, hogy a társadalmi konfliktust, amely fennáll egyfelől az oligarchák kleptokratikus rendszere, a korrupt bürokrácia és a szervezett bűnözés/maffia, másfelől pedig a kialakuló középosztályok és a kispolgárság, valamint a munkásság között, etnikai konfliktussá alakítsák. Az etnikai konfliktus retorikáját aktívan használja nemcsak a Régiók Pártja, amely sok évig játszott a „védelmező” szerepét az oroszul beszélő Délkelet-Ukrajnában, hanem számos önjelölt kvázi-polgármester és kvázi-kormányzó, akik 2014 március–áprilisában hirtelen felbukkantak Ukrajnában, és akiket nyíltan támogatnak az orosz hivatalnokok és maga az orosz kormány. A politikai válság összes résztvevője visszanyúl a II. világháborús mítosz- emlékezetek rivális narratíváihoz, hogy igazolja a saját mai álláspontját. A konfliktus minden résztvevője – különösen a radikálisok – „fasisztaként” vagy „náciként” bélyegzi meg ellenfeleit. Az oroszbarát radikálisok és félkatonai csoportok, miután több államhivatalt és rendőrállomást elfoglaltak Donyeck és Luhanszk tartomány városaiban, feltűzték „Szent György szalagját”, ami a Vörös Hadsereg győzelmét jelképezte a náci Németország felett.

Oroszország elnöke, Vlagyimir Putyin a 2014 március–májusában adott interjúiban és hivatalos beszédeiben a *Novorosszija* (Új-Oroszország) kifejezést használta, amikor arról beszélt, hogy az Orosz Hadsereg meg fogja védeni a mai Délkelet-Ukrajna városaiban élő, „oroszul beszélő honfitársait”, akiket állítólag fenyeget a kijevi átmeneti kormány. Az „Új-Oroszország” kifejezést többször visszahangozták az oroszbarát aktivisták, szélsőségesek és félkatonai csoportok Délkelet-Ukrajnában. Ez nyilvánvaló (vissza)utalás az Orosz Birodalomra, amely ezeket a területeket elhódította az Oszmán Birodalomtól a XVIII. század végén, és „új orosz” tartománnyá tette azokat. Miután 1917-ben megdőlt a cári Oroszország, az „új orosz” területeket bekebelezte az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, amely 1922-ben alapító tagja lett a Szovjetunióknak. Az „Új-Oroszország” kifejezés az oroszbarát szélsőségesek, az orosz propaganda és magának Putyinnak a szájából úgy hangzik, mint nyílt felhívás arra, hogy „visszaadják” ezeket a területeket Oroszországnak, ahogyan az már megtörtént a Krímmel 2014 márciusában, vagy pedig létrehozzanak egy orosz protektorátust azon tartományok felett, amelyeknek függetlenedni kell Ukrajnától, az orosz külügyminiszter, Szergej Lavrov követelésének megfelelően. A Krím bekebelezése és Oroszország történeti jogainak hangsúlyozása az Új-Oroszországra megváltoztatta az oroszok szemében Putyin korrupt, autokratikus rezsimének percepcióját. A hivatalos propagandának köszönhetően az állam által irányított médiában Putyin úgy tűnik fel, mint a „Nagy-Oroszország” új alapítója, aki visszaállítja a birodalmi és

a szovjet dicsőséget és hatalmat (amely átmenetileg elveszett az 1990-es években). Ennek megfelelően Ukrajna most úgy jelenik meg, mint Oroszország egyik nagy ellensége, együtt az USA-val és a Nyugattal. Azok az oroszok, akik nyíltan tiltakoznak az ukrán ügyekbe történő beavatkozás és egy lehetséges katonai hódítás ellen, árulóknak számítanak – legalábbis a hivatalos propagandában. Azáltal, hogy politikai ellenfeleit árulóknak bélyegzi, Putyin arra törekszik, hogy csökkentse politikai befolyásukat, elterelje a figyelmet a növekvő társadalmi feszültségről, az „árulók” és „nyugati uraik” ellen fordítsa a népharagot, konszolidálja az orosz társadalmat és rákényszerítsen egy autokratikus rezsimet Oroszországra.

Ahogy a bolgár politológus, Ivan Krasztev rámutat: „Az ideológia hiánya és a nyitottság foka mintha nem annyira a hátrányára válna az autoritarizmusnak, hanem inkább elősegítené kialakulását az egykori Szovjetunióban.”⁸ Hipotézisem a következő:

A posztszovjet Ukrajnában és Oroszországban a történelem *kvázi-ideológiává* vált, amelyet arra használtak, hogy megosszák a társadalmat és manipulálják a választói preferenciákat különösen 2004 és 2014 között.

A történelem csatatér lett, nemcsak az államközi kapcsolatokban (Ukrajna és Oroszország között), hanem belső feszültségeket is produkált a hivatalos emlékezési stratégiák és a társadalmi válaszok között, az új nemzeti identitás és a régi regionális vagy nemzetfeletti identitások között.

A Szovjetunió összeomlása és annak traumatikus múltja megosztott történeti emlékezeteket, narratívákat produkált, amelyet egyes politikusok arra használtak, hogy politikailag is megosszák a társadalmat. Ez a történeti képzelet- és szimbólumvilág ma mélyen átítatja az ukrán politikai retorikát.

Jegyzetek

- 1 Alexandr Osipian–Ararat Osipian: Why Donbass Votes for Yanukovych: Confronting the Ukrainian Orange Revolution. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 14. (Fall 2006) no. 4.
- 2 A kijevi főtér nevét (*Maidan Nezalezhnosti*) a Függetlenség Tereként lehet magyarrá fordítani. A narancsos forradalom idején 2004 november–decemberében a kormányellenes tüntetők rendszeresen a téren gyülekeztek. A narancsos forradalom miatt a Majdan szó – amelyet a fársziból kölcsönöztek – új jelentést kapott az ukrán politikai szótárban mint olyan hely, amely független a kormányzati ellenőrzéstől és nonstop politikai tiltakozás helyszínéül szolgál.
- 3 J. Timothy Colton: An Aligning Election and the Ukrainian Political Community. *East European Politics & Societies*, 25. (2011) no. 1. 16–17. See also: Gwendolyn Sasse: The Role of Regionalism. *Journal of Democracy*, 21. (July 2010) no. 3.; Dominique Arel: Orange Ukraine Chooses the West, but Without the East. *Aspects of the Orange Revolution: The Context and Dynamics of*

- the 2004 Ukrainian Presidential Elections*. Stuttgart, ibidem-Verlag, 2007.
- ⁴ Alexandr Osipian – Ararat Osipian: Regional Diversity and Divided Memories in Ukraine: Contested Past as Electoral Resource, 2004–2010. *East European Politics and Societies*, 26. (2012) no. 3.
- ⁵ A 2001-es census szerint 43,3% (16 256 473 fő) ukrán etnikumú állampolgár állította, hogy az ukrán mellett oroszul is folyékonyan beszél. További 14,8% ukrán etnikumú válaszadó azt mondta, hogy az orosz az anyanyelve. 11,6% ukránul is folyékonyan beszél. 54,8% (4 569 313 fő) orosz etnikumú mondta, hogy az orosz mellett ukránul is folyékonyan beszél. További 3,9% orosz etnikumúnak ukrán az anyanyelve. 3% oroszul is folyékonyan beszél. (Lásd: <http://www.ukrcensus.gov.ua/>). Tehát az ukránok 54,9%-a és az oroszok 57,8%-a állította azt, hogy mindkét nyelven folyékonyan beszél. Ugyanakkor ez a két etnikum teszi ki az ország lakosságának döntő többségét (95%). Az elmúlt 13 évben (2001–2014) a kétnyelvűség még jobban elterjedt, elsősorban azért, mert a fiatal generáció már kétnyelvű Délkelet-Ukrajna hagyományosan oroszul beszélő városaiban.
- ⁶ Anthony D. Smith: History and National Destiny: Responses and Clarifications. *Nations and Nationalism*, 10. (2004) no. 1/2.
- ⁷ David Marples: *Heroes and Villains: Constructing National History in Contemporary Ukraine*. Budapest, Central European University Press, 2007; Wilfried Jilge: *The Politics of History and the Second World War in Post-Communist Ukraine (1986/1991–2004/2005)*. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* (JBfGOE), Inhaltsverzeichnis Band 54 (2006); Oxana Shevel: The Politics of Memory in a Divided Society: A Comparison of Post-Franco Spain and Post-Soviet Ukraine. *Slavic Review*, 70. (Spring 2011) no. 1.
- ⁸ Ivan Krastev: Paradoxes of the New Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 22. (2011) no. 2.

(Fordította: Bartha Eszter)